

94477-470
945

УКРАЇНА І РОСІЯ:

ДОСВІД ІСТОРИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ СПІВРОБІТНИЦТВА

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. Суспільно-політична історія сусідніх народів

<i>Москаленко В.Г.</i> Правові аспекти реалізації "Березневих статей 1654 р." (Кривий Ріг).....	4
<i>Ткачук А.П.</i> Територіально-адміністративна реорганізація Правобережної України в ході другого і третього поділів Речі Посполитої (Луцьк)	9
<i>Колєватов О.О.</i> Зміни в структурі і функціонуванні Слобідсько-Українських військових поселень внаслідок реформи 1827 р. (Чернігів)	19
<i>Майстренко О.Н.</i> Діяльність повітових земств Херсонської губернії щодо забезпечення населення медичною допомогою (1865-1870) (Київ).....	26
<i>Ващенко А.В.</i> Особливості функціонування інституту земських начальників Російської імперії в українських губерніях (Чернігів)	33
<i>Яшин В.О.</i> До питання про характер суспільних процесів в середовищі російського єврейства пореформеної доби (Кривий Ріг).....	38
<i>Самойлов О.Ф.</i> Політика царського уряду щодо студентства українських університетів в другій половині XIX - на початку XX ст. (Одеса).....	48
<i>Тарасов А.В.</i> Таємні гуртки учнівської молоді Півдня України (друга половина XIX ст.) (Кривий Ріг).....	57
<i>Стрилюк Е.Б.</i> Політика П.А.Столыпина в області єврейського питання і позиція лідерів Всеросійського національного союзу (Чернігів).....	62
<i>Безугли О.О.</i> Початковий період роботи князя Г.Є.Львова на чолі Всеросійського земського союзу (1914 р.) (Чернігів).....	69
<i>Ковальчук О.В.</i> Зовнішньополітичні обрії курсу ЦСДРП (січень-липень 1919 р.) (Одеса).....	77
<i>Дояр Л.В.</i> Формування поведінчеської моди радянського суспільства (1921-1925 рр.) (Кривий Ріг)	90
<i>Ідріс Н.О.</i> Українське місто як об'єкт національної політики більшовицької Росії (20-ті - поч. 30-х рр. XX ст.) (Київ).....	99
<i>Бабенко Л.Л.</i> ВУЧК-ДПУ-НКВС у системі взаємовідносин держави і церкви в період становлення тоталітаризму в Україні (Полтава).....	108
<i>Федорів О.Я.</i> Комуністичні сили Польщі у політиці Радянської Росії та СРСР щодо Західної України (1920-1926 рр.) (Івано-Франківськ).....	116
<i>Іваненко В.В.</i> Злочини сталінської доби: спільна трагедія сусідніх народів (Дніпропетровськ)	127
<i>Печенина Н.А.</i> Политическая реабилитация в 1950-е - I половине 1960-х годов (по материалам Днепропетровского архива) (Кривой Рог).....	137

РОЗДІЛ II. Українсько-російські економічні, політичні і дипломатичні зв'язки

<i>Діанова Н.М.</i> Кристалізація українсько-російських відносин як консолідуючий фактор в процесі заселення та розвитку міст Південної України (кінець XVIII - перша половина XIX століть) (Одеса)	144
<i>Лобко О.А.</i> Трансформація земельної власності в Російській імперії (на прикладі маєткових комплексів представників родин Потоцьких, Строганових, Щербатових на Поділлі (кінець XVIII - поч. XX ст.) (Київ) ..	153
<i>Гай-Нижник П.П.</i> Фінансові війни: Росія проти УНР (1917-1918 рр.) (Кривий Ріг).....	168

<i>Котляр Ю.В.</i> Аграрне питання в Україні: спроби його вирішення українськими і російськими владами (1917-1921 рр.) (Миколаїв)	184
<i>Цехмістр Н.Я.</i> Українсько-російські економічні зв'язки в 60-70 роках ХХ ст. (Полтава)	192
<i>Нікілев О.Ф.</i> Вища і середня сільськогосподарська школа України і політика держави: до проблеми інтелектуально-професійного забезпечення трансформації аграрної галузі сер. 50 - сер. 60-х рр. (Дніпропетровськ)	199
<i>Гончаренко А.В.</i> Боснія і Герцеговина в зовнішній політиці Росії (липень-листопад 1875 р.) (Суми)	209
<i>Чирва Ю.І.</i> Кримський вектор у зовнішньополітичній стратегії Української Держави П.Скоропадського (Кривий Ріг)	218
<i>Донченко С.П.</i> III - IV Державні Думи та ліберали України (Дніпропетровськ)	225
<i>Кожухар О.І.</i> Деякі проблеми політичної трансформації в Україні та Росії в 90-х рр. ХХ ст. (Кривий Ріг)	233
<i>Дмитрук А.Ю.</i> Договір про дружбу, співробітництво та партнерство 31 травня 1997 року як вияв добросусідських відносин між Україною та Росією (Тернопіль)	242
<i>Момоток І.В.</i> Концептуальні аспекти історії російської державності у контексті ідейних змагань в російському суспільстві 1985-2000 рр. (Рівне)	251
<i>Дидюк А.М.</i> Суспільно-політичні трансформації пострадянського простору: "міф про демократію" чи "демократія по-українськи" (Кривий Ріг)	263
<i>Шевельов В.М.</i> Деякі питання українсько-російських відносин (Миколаїв)	269
<i>Самойлов Ф.О.</i> Преса Росії про сучасний стан та перспективи російсько-українських відносин (Одеса)	278
<i>Дроздов А.М., Пикуший И.П.</i> Украина средневековой Европы, преобладающая миру урок свободы и демократии (Кривой Рог)	286

РОЗДІЛ III. Взаємопроникнення і взаємозбагачення споріднених східнослов'янських культур

<i>Ковальков О.Л.</i> Уособлення добових періодів як персонажів східнослов'янської демонології (на матеріалах українського та російського фольклору) (Кіровоград)	293
<i>Батрак О.П.</i> Дві версії про церковний суверенітет в давньоруських джерелах (Кривий Ріг)	299
<i>Щербак С.В.</i> Інтерпретація образу княгині Ольги в історичному минулому та літературному контексті (Кривий Ріг)	305
<i>Скороход В.Ю.</i> Українсько-російські культурні зв'язки періоду кіпця XVI - середини XVIII ст. (Кривий Ріг)	311
<i>Год Б.В.</i> Ідеї гуманістичної педагогічної думки в українсько-російських культурних зв'язках XVI - XVII ст. (Полтава)	318
<i>Шевченко П.И.</i> Об укреплении просветительных взаимосвязей украинского и русского народов во II половине XVII - начале XVIII вв. (Кривой Рог)	325
<i>Говстоляк Н.М.</i> Українська садиба Качанівка: деякі аспекти взаємозбагачення споріднених східнослов'янських культур (Кривий Ріг)	336
<i>Тронько Т.В.</i> Організаційно-правові засади відкриття жіночих середніх навчальних закладів в Україні і в Росії (середина XIX ст.) (Полтава)	343

<i>Барабаш Н.О.</i> Рід Білозерських в культурно-громадському житті України: історія вивчення (Дніпропетровськ).....	352
<i>Дударев В.Е.</i> Русско-украинские культурные связи в изобразительном искусстве II пол. XIX в. (Кривой Рог).....	360
<i>Миронова І.С.</i> Викладання російської мови в школах національних меншин Півдня України в 1920-30-і роки (Миколаїв).....	368
<i>Левська В.В.</i> Російсько-українське співробітництво у галузі шкільної освіти у роки Другої світової війни (Кривий Ріг).....	377
<i>Кириченко С.П.</i> Крымский этнос в художественной литературе (Севастополь).....	382
<i>Гамали О.И.</i> "Чужое" слово как идеологизм в текстах постсоветской эпохи (Кривой Рог).....	388
<i>Комаров В.О.</i> Проблемні ситуації і вивчення історії Росії (Кривий Ріг).....	396

РОЗДІЛ IV. Джерелознавчі та історіографічні аспекти історичного минулого України і Росії

<i>Полторик В.М.</i> Документи з Архіву Котла Нової Запорозької Січі про відносини запорозького та донського козацтва (1734-1775 рр.) (Одеса).....	405
<i>Гребцова И.С.</i> "Полицейские листки" Керчи и Таганрога как источник изучения участия региональной печати в обсуждении буржуазных преобразований в России (60-е гг. XIX в.) (Одесса).....	413
<i>Каневська О.Б.</i> Азбукovníки як джерело морально-християнського виховання в Україні та Росії (Кривий Ріг).....	422
<i>Діденко Л.М.</i> Документи Білоцерківського краєзнавчого музею як джерело історії створення Пархомівської церкви (Біла Церква).....	427
<i>Кріль М.М., Соломаха Н.П.</i> М.І.Погодін і суспільна думка Галичини II чв. XIX ст. (Львів).....	435
<i>Кили О.</i> Російська історіографія в студіях Володимира Антоновича (Кіровоград).....	441
<i>Зозуля С.Ю.</i> Історіографічні і джерелознавчі дослідження вчених Ніжинської ДНК історії культури та мови (1922-1930 рр.) (Київ).....	448
<i>Медалієва О.З.</i> Статус університетських історичних товариств Наддніпрянської України в системі історичної науки Російської імперії другої половини XIX - початку XX ст. (Черкаси).....	455
<i>Дідух Л.В.</i> Дослідження та охорона історико-культурних пам'яток України під егідою Московського археологічного товариства (кінець XIX - початок XX ст.) (Київ).....	466
<i>Павченко В.М.</i> Цивілізаційні суперечності української ідентифікації як історико-культурна реальність (Кіровоград).....	472
<i>Кавун М.Е.</i> "Потемкинские деревни": современные историографические чтения культурного мифа (Днепропетровск).....	480
<i>Мак Т.Ф.</i> Про деякі особливості української історії періоду феодальної роздрібненості в загальноєвропейському контексті (Кривий Ріг).....	491
<i>Париак С.М.</i> Життя людини як відзеркалення певного (Кривий Ріг).....	497
<i>Шевченко С.І.</i> Україна і Росія в долі роду Тарковських (Кіровоград).....	501
<i>Голуб А.І., Грачевська Т.О.</i> Український соціал-демократ Панає Феденко про вигоки російського більшовизму (Дніпропетровськ).....	506
<i>Батрак С.А.</i> Християнський погляд на державу і владу як атрибуті земного царства (Кривий Ріг).....	512

вводять українські черги. І сразу стає очевидним, що це не просто сатира на сучасну Україну. Українці в романі не тільки репрезентують націоналістичку ідею – знову пошкодувати держави.

Таким образом, „чужое“ слово в современном контексте рассматривать не столько как знак иной национальной идеологии, сколько как знак иной идеологии: советской, демократической, мушкетерской в украинском и националистической в русском.

Литература

1. Апресян Ю.Л. Языковые аномалии: типы и функции // Res Philologica. – Л-д, 1990. – С.50-71.
2. Мечковская Н.Б. Социальная история украинского и белорусского языков: типологическая близость и контраст // Проблемы языковой типологии. Збірник наукових статей. Випуск 6. – К.: Вид. центр КНУ, 2003. – С.270-278.
3. Панов М.В. О балансе внутренних и внешних зависимостей в развитии языка // Res Philologica. – М.; Л-д, 1990. – С.200-207.
4. Русский литературный язык на современном этапе его развития: некоторые оценочных суждений // Вестник Московского университета. Серия «Филология». – М., 2002. – №2. – С. 81-108.
5. Андрухович Ю. Рекреації: Повесть // Сучасність. – 1992. – №1.
6. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу. – К.: Фабула, 2001.
7. Зайчик Х. ван. Дело незалежных дервиншей: роман / Пер. з нід. Е.И.Худенькова, Э.Вьхристюк. – СПб.: Азбука, 2001.
8. Ірванець О. Рівне / Ровно (Стіна): Нібито роман // Кур'єр Кривий Різ. – 2001. – № № 137,138.

В. О. Коमारов (м. Кривий Різ)

ПРОБЛЕМНІ СИТУАЦІЇ І ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ РОСІЇ.

Однією з актуальних проблем як сучасної методичної науки, так і масової практики навчання історії є проблема формування історичного мислення. Саме на це вказують численні публікації в історичних методичних виданнях як українських так і російських. У нас накопиченої „критичної“ маси відповідних публікацій сформулювати думку автора цієї статті, про нагальну необхідність переорієнтувати методичну науку на якісно новий щабель розвитку. Тільки таким чином можна розв'язати вказану вище проблему.

На певному етапі розвитку системи освіти методика навчання історії та масова педагогічна практика орієнтувалися на використання учнями лише певної суми історичних знань як теоретичних умінь про процес суспільно - історичного розвитку. Потім методична парадигма історичної освіти було переорієнтовано на формування

учнів умінь та навиків. Зараз же все гостріше і гостріше постає питання про необхідність орієнтації методики як науки та практики історичної освіти на формування саме історичного мислення. А воно, як відомо, ґрунтується в самому загальному вигляді на двох принципах: принципі історизму та принципі системного підходу до осмислення тих чи інших історичних явищ або процесів. Перший з них вимагає розуміння учнями того, як певне історичне явище виникло, які стадії в своєму розвитку пройшло та чим стало в результаті такого розвитку. Другий принцип вимагає розуміння учнями того, що певні історичні явища пов'язані між собою та взаємно впливають одне на одне. Таким чином, методична парадигма історичної освіти може бути зорієнтована в трьох основних напрямках. При цьому кожний наступний етап її розвитку містить в собі всі попередні як складові частини. Зрозуміло, що без засвоєння історичних знань неможливе формування умінь та навиків. А без досягнення належного рівня сформованості останніх неможливий розвиток історичного мислення учнів.

Наприкінці ХХ ст. в педагогічній науці взагалі та в методіці навчання історії зокрема, доволі широко вживається таке поняття, як „інновації”. Його поява свідчить про нагальну необхідність пошуків таких методів та форм навчання, які б відповідали сучасним потребам суспільства.

Одним з різновидів інноваційної технології навчання історії деякі автори вважають проблемне навчання. Засновниками його були широко відомі радянські вчені: методист Н. Г. Дайрі та дидакт І. Я. Лернер. На сучасному етапі існує декілька видів проблемного навчання.

1. Проблемний виклад навчального матеріалу.
2. Частково - пошуковий метод навчання історії.
3. Пошуковий метод навчання.

Вказані різновиди проблемної технології навчання різняться між собою ступенем самостійності учнів у процесі навчання. Технологія проблемного навчання дозволяє формувати досвід творчої діяльності. Але водночас проблемне навчання веде до значних витрат навчального часу. Тому її застосування далеко не у всіх випадках виявляється ефективним. Власне кажучи, на сьогоднішній день науково обґрунтованих рекомендацій щодо використання проблемного навчання в тих чи інших випадках не існує. Тому кожен вчитель керується лише власними міркуваннями та власним досвідом. Проілюструємо висловлені вище теоретичні положення прикладами зі шкільної лекції, присвяченої історії Росії періоду нової економічної політики.

Розпочинаючи висвітлення економічних проблем Росії 20-х років ХХ століття, вчитель привертає увагу учнів до того, що на початку 20-х рр. ХХ століття один з авторитетних діячів більшовицької партії висловив думку про те, що ніхто не сумнівається в перемозі більшовиків на воєнному

фронті. Але ніхто також не сумнівається і в тому, що більшовики завдали нищівної поразки на фронті економічному. А це означало фактичну втрату більшовиками державної влади. Вчитель просить десятикласників пригадати, в чому конкретно полягали причини поразок більшовиків в галузі економіки. Десятикласники пригадують основні риси політики "воєнного комунізму", який повністю заперечував ринкові відносини як такі. А це обумовило невідворотність та історичну закономірність економічної поразки більшовизму.

Після цього вчитель детально висвітлює економічне становище Росії на початку 20-рр. ХХ ст. і наводить відповідні факти, зокрема, такі. Загальні збитки колипнньої Російської імперії за 1918-1920 рр. становили 30 млрд. золотих карбованців в цінах 1913 р. Майже повністю були зруйновані як промисловість так і сільське господарство.

Продовжуючи співбесіду з учнями вчитель пропонує їм знайти вихід з того становища, в якому опинилася тогочасна Росія. Досвід навчання свідчить, що десятикласники, як правило, говорять, що треба відновити роботу як промисловості так і сільського господарства. Відштовхуючись від таких слів учнів вчитель продовжує виклад навчального матеріалу. Він звертає увагу старшокласників на, що для відновлення економіки Росії треба було зацікавити безпосереднього працівника в результатах його праці. Робітник краще працювати не буде доти, доки не відчує поліпшення рівня свого життя хоча б в плані харчування. Харчуватися ж краще він не зможе, тому що на селі панує суцільна зрівнялівка і немає найнеобхідніших знарядь праці. Крім того селянин зовсім не зацікавлений в тому, щоб виробляти хліба більше ніж йому потрібно для власного вжитку. Таким чином, говорить вчитель, утворюється своєрідне зачароване коло. Суть його в тому, що не можна підняти промисловість без поліпшення стану справ на селі. В той же час не можна поновити виробництво на селі без промисловості. Таким чином, вчитель створює на уроці проблемну ситуацію і пропонує десятикласникам знайти її розв'язок. Як доводить практика навчання, учні самостійно знайти вихід не можуть, хоча і намагаються це зробити. За допомогою декількох додаткових запитань вчитель ще більше загострює на уроці проблемну ситуацію. Метою створення проблемної ситуації полягає не в тому, щоб школярі кінцем кінцем знайшли вихід із "зачарованого кола", а в тому, щоб створити сприятливі умови для подальшого засвоєння учнями доволі складного теоретичного матеріалу.

Характеризуючи економічні відносини, які існували на той час в країні, вчитель говорить, що вони були досить строкатими. Деякі суспільствознавці писали, що в тогочасному суспільстві існували такі господарчі уклади: господарства, які носять переважно замкнений

(натуральний характер) і майже ніяк не пов'язані з ринковими відносинами, дрібнотоварне виробництво, приватний капіталізм, державний капіталізм та такі господарства, які дехто називає "соціалістичними". Ті ж дослідники вказували, що в умовах 20-х рр. у суспільстві відбувалася боротьба не між "соціалізмом" та капіталізмом взагалі, а між державним та приватним капіталізмом. Інакше і бути не може в країні з ріпучим переважанням селянського населення. Такі дослідники ріпуче заперечували тим більшовикам, які твердили, що в країні відбувалося безпосереднє будівництво соціалізму. Вони відзначали, що в тих історичних умовах можна вести мову лише про державний капіталізм. Саме він дозволяє створити крупне промислове виробництво, без якого ніяке суспільство існувати не може. І взагалі краще було б, якби країна спочатку прийшла до державного капіталізму, а потім переходила б до вирішення соціальних питань. Саме тому більшовики повинні вступити в союз з державним капіталізмом, щоб протистояти приватному капіталізму. Таким чином, робить висновок вчитель, деякі дослідники вже на початку 20-х рр. висловлювали сумніви щодо соціалістичного характеру більшовицької партії. Такий висновок підтверджується всією історією більшовизму. Як відомо, осередки цієї партії виникали в крупних промислових центрах та спиралися на робітників підприємств важкої промисловості. Інакше кажучи, говорить вчитель, після того, як етап індустріального суспільства буде пройдено і велика важка промисловість вичерпає всі можливості для розвитку, державний капіталізм буде зруйновано, і суспільство перейде до нового етапу історичного розвитку.

Саме тому вже в ті часи піддавався сумніву соціалістичний характер подій 1917 р. З точки зору таких дослідників ці події розв'язували протиріччя між приватним та державним капіталізмом. І це протиріччя було розв'язане на користь державного капіталізму. При цьому бурхливі історичні події того часу ріпуче зламали застарілу феодальну надбудову Російської імперії, яка давно стала гальмом на шляху історичного розвитку суспільства. Після цього вчитель звертається до учнів з риторичним запитанням про те, як же бути з соціалістичними гаслами тих часів. Витримавши паузу та створивши ситуацію розумового напруження, вчитель продовжує проблемну лекцію. Він наводить слова відомого дослідника про те, що кожна історична епоха характеризується тільки їй притаманною свідомістю. Так Англійська революція XXVII ст. відбувалася під релігійними гаслами пуританства, а Французька XXVII ст. - під юридичними гаслами рівності всіх перед законом. Але, писав цей дослідник, нікому не спадає на думку називати Англійську революцію релігійною, а Французьку - юридичною. На яких же підставах жовтневі події 1917

р. називають соціалістичною революцією – наголошує вчитель. На підставі свідомості певної історичної епохи не можна робити висновки про справжній зміст тієї ж таки епохи. Точнісінько так, як на підставі висловлювань конкретної людини про саму себе не можна робити висновки про суть тієї ж самої людини. І взагалі треба сказати, що революціонери на другий же день після революції усвідомлюють, що вони здійснили зовсім не те, що задумували. Таким чином, ні про яке будівництво соціалізму після бурхливих подій 1917 –1920 рр. не могло бути й мови. Насправді в країні у 20-х рр. існував конфлікт між приватним та державним капіталізмом. Це, так би мовити, теоретично. Практично ж економіка Росії на початку 20 - х рр. була майже повністю зруйнована. Спроба більшовиків продовжувати політику “воєнного комунізму” привела до того, що майже всі верстви тогочасного села повстали проти більшовиків. Нагадавши ці факти, вчитель просить десятикласників пригадати причини такого повстання селянства. Вислухавши відповіді учнів, вчитель підсумовує, що основною причиною цього була продовольча розкладка. Далі він просить учнів пригадати порядок її стягнення та пояснити причини незацікавленості селян у розвитку виробництва. Учні говорять, що в ті часи держава визначала на кожну селянську особу продовольчий мінімум – 30 фунтів хліба на місяць. Решта фактично конфісковувалася. Далі вчитель ставить питання про реакцію селян на таку політику більшовиків. Учні вказують, що спочатку селяни взялися за зброю. Але більшовики силою придушили селянські повстання. Тоді селяни відповіли, висловлюючись сучасною мовою, акцією громадянської непокори. Вони почали сіяти хліба рівно стільки, скільки треба для власного споживання. Змусити ж селян сіяти більше було неможливо. До кожного селянина не можна було приставити наглядча з зброєю. Саме тому в країні відчувалася гостра нестача продуктів харчування. Таким чином, узагальнює вчитель, продовольча розкладка вела до повної деградації села. Учням пропонується подумати над тим, яким же чином вийти з такого важкого становища і зацікавити селян в результатах своєї праці. Школярі висловлюють найрізноманітніші точки зору, які в основному зводяться до того, що треба значно зменшити розмір продрозкладки. Спираючись на думки школярів, вчитель створює проблемну ситуацію, запитавши їх про те, що робитимуть селяни з тим хлібом, який залишився б у них. При цьому вчитель нагадує учням, що в ті часи приватна торгівля була заборонена. Саме таким чином на уроці виникає ситуація значного розумового ускладнення. Зрештою десятикласники доходять висновку, що просте зменшення розміру розкладки проблеми не розв’яже. Після цього вчитель продовжує проблемний виклад навчального матеріалу. Він повідомляє, що

більшовики пішли на заміну продовольчої розкладки продовольчим податком. При цьому змінилася не тільки назва, але й сам принцип стягнення податку. Під час розкладки вилучалися так звані "надлишки" хліба. Розмір же податку залежав від площі орної землі, яку обробляв селянин. Крім того продовольчий податок мав фіксований розмір і не змінювався протягом всього календарного року. Далі вчитель запитує учнів: чому продовольча розкладка руйнувала сільськогосподарське виробництво, а продовольчий податок стимулював його розвиток.

Створивши ситуацію розумового ускладнення вчитель продовжує проблемний виклад навчального матеріалу. Він повідомляє школярам, що більшовики пішли на заміну продовольчої розкладки продовольчим податком. При цьому змінилася не тільки назва, а й змінився сам порядок стягнення його. Якщо під час розкладки вилучалися всі так звані надлишки хліба, то продовольчий податок стягувався інакше. Його розмір залежав вже від заможності селянської родини. Він же в свою чергу визначався площею орної землі, яку обробляла селянська сім'я. Саме цим можна пояснити, що в часи розкладки селянство скоротило, і доволі суттєво, площі орної землі. В умовах же продовольчого податку селянин задалегідь знав, скільки хліба він мусить здати державі. Тим більше, що податок встановлювався на самому початку року та залишався незмінним. Саме тому продовольчий податок стимулював сільськогосподарське виробництво, а розкладка його руйнувала.

Після цього вчитель пропонує десятикласникам розглянути основні питання, пов'язані з розвитком промисловості в роки НЕПу. Він наголошує, що перехід до нової політики супроводжувався намаганням держави зберегти за собою так звані командні висоти в економіці: важку промисловість, кредитно - фінансову систему, шляхи сполучення та зовнішню торгівлю. Дрібні та середні підприємства передавалися в оренду трудовим колективам або колишнім власникам. Практика навчання переконливо доводить, що саме в цьому місці шкільної проблемної лекції вчителю доцільно з'ясувати в процесі співбесіди зі школярами причини саме такого підходу більшовиків до промислової політики. Учні, як правило, вказують на те, що в разі передачі перерахованих галузей народного господарства в приватні руки, більшовики втратили б владу. На це вчитель говорить, що такий підхід правильний, але недостатній. Можливо зрозуміти економічну сторону цього питання учням допоможуть такі факти. Підприємства, що передавалися в оренду були невеликими за розмірами та виробляли продукцію масового вжитку. Такі підприємства могли давати прибуток доволі швидко. А ті, які залишалися в державній власності виробляли засоби виробництва, тобто найрізноманітніші знаряддя праці. Вони ж вимагали значних капіталовкладень, яких у приватних власників

не було. Саме таким чином можна формувати у школярів розуміння зв'язку між економікою та політикою. Відомо, що політика впливає з економіки (яка економіка, така і політика). Але в той же час політика може активно впливати на економіку.

Продовжуючи проблемний виклад навчального матеріалу, вчитель привертає увагу учнів до того факту, що в роки НЕПу в країні фактично існували два сектори промисловості: державний та приватний. Державний сектор промисловості був надзвичайно монополізованим та характеризувався повною відсутністю конкуренції - важливого механізму ринкової економіки. Приватний же сектор мав дуже високий рівень розвитку конкурентної боротьби між підприємствами. Крім того, в промисловості фактично існували дві протилежні системи оподаткування. В державному секторі економіки існував податок на прибуток (держава вилучала весь прибуток таких підприємств до державного бюджету). У приватному секторі існував податок на майно перш за все виробничого призначення. Його роль виконувала орендна плата, розмір якої залежав від розміру підприємства.

Продовжуючи лекцію, вчитель пропонує учням розглянути наслідки такої ситуації. Він говорить, що вже в перші роки НЕПу, а точніше вже у 1923 р. спалахнула криза збуту промислової продукції. Селянам необхідно було продавати в 3 - 4 рази більше продукції, ніж до революції, щоб купити необхідні промислові товари. Виникли так звані "ножиці цін" на промислові та сільськогосподарські товари. В результаті в країні різко скоротився грошовий обіг, почалися масові затримки з виплатою зарплати. До того ж голова ВРНГ (Вища рада народного господарства) Г. П'ятаков надіслав господарським керівникам директиву про те, що підприємства повинні прагнути до отримання максимальних прибутків за будь-яких умов. Виконувати цю директиву господарники почали найпростішим шляхом. Вони просто почали підвищувати, при чому необґрунтовано, ціни на свою продукцію.. А це привело до ще більшого загострення кризових явищ не тільки в економіці, а й в усьому суспільстві.

Виклавши ці факти, вчитель просить учнів їх пояснити. Школярі вказують, що в часи НЕПу важка промисловість були державною монополією. Саме тому в цій галузі народного господарства не було такого ринкового "обмежувача" цін, яким є конкуренція. Що ж стосується сільськогосподарського виробництва, то такий механізм обмеження росту цін існував. А якщо до того ж врахувати що розпорядженням Г. П'ятова господарникам були дозволені будь-які методи отримання високих прибутків, то доволі легко уявити собі ту цінову ситуацію, яка склалася в той час. Державний сектор економіки,

користуючись своїм монопольним становищем почав просто - на просто піднімати ціни. Приватний сектор цього зробити не міг тому, що це не дозволяла конкуренція. Таким чином, підсумовує вчитель, зростання цін та "криза збуту" виявилися дуже тісно пов'язаними між собою.

Продовжуючи проблемний виклад навчального матеріалу вчитель наводить думку деяких тогочасних економістів, які доводили на підставі аналізу економічного становища, що нова економічна політика має дуже багато суперечностей. Дрібні підприємства розвиваються та отримують прибутки за рахунок розширення виробництва, а державний сектор економіки, отримуючи прибутки за рахунок підвищення цін, фактично перебуває в ситуації застою. В той же час більшовицькі політики доводили, що дрібні підприємства є ворогами соціалізму. На думку більшовиків соціалізм може спиратися тільки на велику важку промисловість, яка в роки НЕПу перебувала в стані застою і не мала від такої політики ніякої користі. Інші ж доводили зовсім протилежне. Вони писали, що ситуація, коли від політики НЕПу вирає дрібна промисловість, безумовно, вигідна радянській владі. Треба боятися не зростання дрібного капіталу, а продовження ситуації економічної розрухи в країні. Саме це є найбільш небезпечним для держави і суспільства. Після цього для обговорення учням пропонується питання: чому вже в перші роки НЕПу дрібна промисловість розвивалася дуже швидко, а важка перебувала в стані застою. Десятикласники висловлюють найрізноманітніші думки та після певного обговорення доходять висновку, що дрібні підприємства, які виготовляли предмети масового споживання, в ті роки розвивалися дуже швидко внаслідок цілої низки причин, а саме:

- такі підприємства мали дуже широкий ринок збуту своєї продукції;
- виробництво товарів масового вжитку давало можливість дуже швидкого отримання прибутків;
- ці підприємства не потребували таких великих капіталовкладень, як важка промисловість;
- в цій галузі промисловості існувала конкуренція, яка штовхала вперед виробництво;
- величезне значення мала також податкова політика, а саме податок на майно (орендна плата), яка не обмежувала прибуток і тим самим стимулювала виробництво.

Взагалі треба сказати, що світова практика господарювання переконливо доводить можливість існування двох, до певної міри протилежних, систем оподаткування. Податками може обкладатися прибуток як підприємств, так і кожної окремої людини. Це, так би мовити, податок на прибуток. Але можна обкладати податком і

майно, перш за все виробничого призначення. Розглянемо більш докладно всі можливі наслідки застосування обох податкових систем. Якщо застосовується податок на прибуток, то, як правило, виникає ситуація, коли безпосередній виробник не зацікавлений в розширенні свого виробництва. Логіка його поведінки пояснюється тим, що, чим більше він отримає прибутку, тим більше в нього вилучить держава у вигляді податків. Наочною ілюстрацією цього є продовольча розкладка в часи "воєнного комунізму". Оскільки селяни виявилися незацікавленими в розвитку виробництва, вони почали скорочувати посівні площі та виробляти хліба рівно стільки, скільки треба було для власного споживання. Тим самим вони демонстрували повну "відсутність" будь-яких надлишків сільгоспродукції. В разі, коли такі надлишки все-таки були, селяни їх ховали. І ніякі продовольчі загони більшовиків проти цього нічого не могли вдіяти. На сучасному етапі розвитку підприємства ведуть себе аналогічно. Вони або скорочують виробництво, або приховують свої прибутки методами подвійної бухгалтерії, тобто ховаються "в тіні". І ніякі заходи держави не можуть проти цього нічого вдіяти. У випадку ж застосування податку на майно логіка поведінки виробника буде зовсім іншою. Такий податок не обмежує прибутків виробника. Чим більше буде вироблено продукції, тим більше коштів залишиться виробникові після сплати податку на майно, який має до того ж фіксований характер та не змінюється протягом доволі тривалого часу. Але повернемося до безпосереднього викладу ходу проблемної лекції.

І так, продовжує вчитель, в той же час у державному секторі економіки фактично існував податок на прибуток (держава вилучала весь прибуток таких підприємств до державного бюджету), позбавляючи підприємства будь-яких стимулів до розвитку. Вчитель просить школярів пояснити, чому так сталося.

Після того, як в процесі співбесіди всі необхідні висновки були зроблені, вчитель привертає увагу учнів ще раз до того, що на думку переважної більшості більшовиків основою соціалізму є велика промисловість. Це дозволить пояснити школярам причини занепаду НЕПу у майбутньому та розкрити причини політики індустріалізації, уникнувши при цьому надмірної політизації цього питання, що так властиве, на жаль, сучасним шкільним підручникам.

Однак продовжимо висвітлення ходу проблемної лекції для старшокласників. Характеризуючи розвиток промисловості та сільського господарства України в роки НЕПу, вчитель наводить такі факти.

Згідно статистичних даних у 1925 р. шкіряна промисловість України перевищила рівень 1913 р. майже на 100 %, текстильна - на 24 %, швейна - на 12%. Відносно сільського господарства треба сказати,

що в середині 20-х рр. виробництво хліба досягло того рівня, який був напередодні першої світової війни. В той же час виробництво товарного хліба навіть не досягло рівня 1913 р.

Практика навчання свідчить, що десятикласники доволі легко пояснюють ті факти, які стосуються розвитку промисловості. Але відчують значні ускладнення, пояснюючи становище в сільському господарстві.

Підводячи підсумки шкільної проблемної лекції, вчитель говорить, що нова економічна політика не була та й не могла бути своєрідним обхідним шляхом до "соціалізму", як здавалося більшовикам. Глибокий та неупереджений аналіз соціально - економічних відносин того часу доводить, що проблеми НЕПу набагато складніші. Вони вимагають дуже значних зусиль як істориків, так і фахівців інших галузей наукових знань.

IV. Джерелознавчі та історіографічні аспекти історичного минулого України та Росії

В. М. Полторак (м. Одеса)

ДОКУМЕНТИ З АРХІВУ КОША НОВОЇ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ ПРО ВІДНОСИНИ ЗАПОРОЗЬКОГО ТА ДОНСЬКОГО КОЗАЦТВА (1734-1775)

В статті проаналізовано документи Архіву Коша Запорозької Січі (Центральний державний історичний архів у м. Києві, фонд №229, оп.1), які відображують відносини запорозького та донського козацтва. Їх класифіковано за тематичною ознакою. Досліджено введення документів в науковий обіг історичних досліджень проблеми відносин запорозького та донського козацтва.

Протягом дослідження історії українського козацтва встановлено, що Запорозька Січ «була осередком державності українського народу, який базувався на демократичних засадах» [6, 5]. Безсумнівно до певного етапу своєї історії подібну роль в російській історії відіграло донське козацтво з тією лише різницею, що воно не було єдиним носем державності свого народу. Демократичність управління козацькими спільнотами дозволяє нам зробити висновок про саморегулювання цих суспільних утворень не лише у внутрішній, але й у зовнішній сфері їх функціонування. Відносини запорозького та донського козацтва повинні відображати не регульовані зовсім, чи мало регульовані відносини демократичних спільнот, що соціально були ідентичними,